

PAPER DETAILS

TITLE: Lachelier'nin Yükleme Semantigi ve Tasim

AUTHORS: Arman BESLER

PAGES: 61-77

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/949062>

Lachelier'nin Yükleme Semantiği ve Tasım

Lachelier's Semantics of Predication and the Syllogism

Arman Besler¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Nevşehir, Türkiye

ORCID: A.B. 0000-0002-0553-9131

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Arman Besler,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
Nevşehir, Türkiye
E-mail/E-posta: armanbesler@gmail.com

Başvuru/Submitted: 10.11.2019

Kabul/Accepted: 16.12.2019

Atıf/Citation:

Besler, Arman. (2019). "Lachelier'nin Yükleme Semantiği ve Tasım" *Felsefe Arkivi- Archives of Philosophy*, 51: 61-77.
<https://doi.org/10.26650/arc2019-5105>

ÖZET

Geleneksel terim mantığının (*logica termini*) temel öğretileri, tasımlık çıkarımların oluşum yapısına uygun olarak düzenlenir. Tasımlık bir çıkarım önermelere, önermelere – son aşamada – terimlere çözümlenir; bu oluşum yapısına uygun olarak da terim mantığı, (i) terimler (*termini*) öğretisi, (ii) önermeler (*propositiones*) veya yargılar (*judicia*) öğretisi ve (iii) dolaylı/dolaysız çıkarımlar veya izlemeler (*consequentiae immediatae/mediatae*) öğretisi olarak bölümlenir. Bu yapı, bir öğretinin, kendinden sonra gelen öğretilerden belli bir dereceye kadar bağımsızca işlenebileceği fikrini doğurabilir, öyleyse, örneğin, önermeler, en azından bir dereceye kadar, tasımlık çıkarımlardan bağımsız olarak incelenebilecektir. Immanuel Kant gibi bazı klasik felsefeciler, en parlak ifadesini, Port-Royal Mantığı'nda (Arnauld & Nicole'un *Mantık veya Düşünme Sanatı*'nda) bulan bu öğreti düzenindeki çözümleme sırasını kısmen (Kant örneğinde, yargı öğretisi lehine) bozan yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu yazı, Fransız felsefeci Jules Lachelier'nin (1832-1918) yine aynı öğreti düzenini kısmen bozan, daha özeldir, önerme tiplişmesini, önermelerin tasımlarda oynayacakları rollere göre inceltir yaklaşımını incelemektedir. Bu yaklaşımın odak noktası, yüklemeli önermelerde (Lachelier'nin terimleriyle, *içindelik önermelerinde*) anlam değeri tiplerinin, bahsedilen rolleri belirleyen kiplik statüleri üzerinden ayırt edilmesidir. Lachelier, yüklemeli biçimlere atadığı anlam değerlerini, hangi yükleme tiplerinin hangi yükleme tiplerini mantiki olarak içerdiğini denetlemenin bir aracı olarak, yani adeta, modern anlamıyla, bir tür semantik kuram olarak kullanıyor görünmektedir. Lachelier, üç şekilli kategorik tasım kuramını da, G. W. Leibniz'in etkin bir biçimde kullanmış olduğu, tasım kiplerini birbirlerine dönüştürme yöntemiyle birlikte ele alarak, önerdiği anlam kuramının bunun üzerinden bir tür sağlamasını yapmaya çalışmaktadır. Lachelier'nin anlam çözümlemesini, formel olmayan bir yükleme semantiği olarak ele alıp açıklayan bu yazı, Lachelier'nin genel tasım kuramı anlayışını modern terimlerle anlamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lachelier, Kant, yükleme, dolayım, kiplik, semantik, tasım kuramı

ABSTRACT

The main doctrines of the traditional logic of terms (*logica termini*) are standardly organized according to the formation structure of syllogistic inferences. A syllogistic inference is analyzed into propositions, and propositions, in the last instance, to terms; the logic of terms, in line with this formation structure, is partitioned into the

doctrines, respectively, of terms (*terminorum*), of propositions (*propositionum*) or judgments (*judiciorum*), and of immediate and mediate inferences or followings (*consequentiarum immediatarum/mediatarum*). This structure communicates the idea that a given doctrine could be treated, to a certain extent, independently of the next one to come, so that propositions, for instance, could be examined, at least to a certain extent, independently of syllogistic inferences. Some classical philosophers such as Immanuel Kant have developed approaches that break in part this order of analysis which finds its clearest expression in the Port-Royal logic (Arnauld & Nicole's *Logic or the Art of Thinking*). In Kant's case the order is changed in favor of the doctrine of judgements. This paper examines the French philosopher Jules Lachelier's (1832-1918) approach which similarly breaks the same doctrinal order, and which, more specifically, refines the typification of propositions according to the roles to be played by propositions in syllogisms. What lies at the core of this approach is the identification of the semantic values of categorical propositions (or, as Lachelier calls them, of *propositions of inherence*) in terms of modal statuses which are to determine these roles. Lachelier seems to use the set of values he assigns to the categorical forms as a tool for testing logical implication among types of predication, that is, as some sort of semantic theory in the modern sense. Lachelier also discusses the three-figured categorical syllogistic along with a method, effectively used by G. W. Leibniz, of transforming syllogistic moods into each other, and tries to confirm his semantic theory in terms of such syllogistic. This paper explains Lachelier's analysis of meaning by treating it as a non-formal semantics of predication, and tries to make some modern sense of Lachelier's general approach to syllogistic.

Keywords: Lachelier, Kant, predication, mediation, modality, semantics, syllogistic

Giriş: Tasım ve Önerme

Jules Lachelier, geleneksel terim mantığının en önemli öğretisi olan *tasım kuramını* (*la syllogistique*) klasik bakış açısından savunan en son felsefecilerden biridir. Immanuel Kant'ın erken dönem geleneksel tasım kuramı incelemesinde¹ en berrak cisimleşmesini bulduğu söylenebilecek olan klasik bakış açısından tasım (*le syllogisme*), geçerli bir çıkarım kalıbı (*schéma d'inférence*) olmakla kalmayan, insan zihninin ayırt edici işlevi olarak akıl yürütmenin (*raisonner, ratiocinium*) kök biçimlerinin ifadesi olan bir soyutlamadır. Zaten, yine aynı bakış açısından, modern anlayıştakinden farklı olarak, her çıkarım bir akıl yürütme değildir.²

Lachelier'nin yaklaşımında³ da, kategorik tasımın geleneksel olarak ayırt edilmiş üç *şekli* (*σχήμα, figura*), aslında, akıl yürütmenin üç kök tarzının veya yolunun ifadesidir:

Tasım şekilleri dediklerim, orta terimi sınır terimleriyle biraraya getirmenin (*combiner*) farklı biçimleri olmakla kalmazlar, ama aynı zamanda ve herşeyden

- 1 *Die falsche Spitzfindigkeit der vier syllogistischen Figuren erwiesen* adlı, geleneksel tasım kuramının *şekil* mimarisini eleştirel olarak ele alan 1762 tarihli yazı; İngilizce çevirisi için bkz. Kant, Immanuel, *Introduction to Logic – The Mistaken Subtlety of the Four Syllogistic Figures* (London: Longsman, Green, & Co, 1885).
- 2 Kant'ın sonraki *Jäsche Mantığı*'nda, tasımlık çıkarımlar *consequentiae mediatae* (dolaylı çıkarımlar/izlemeler), tasım-altı (yani tek öncüllü) çıkarımlar da *consequentiae immediatae* (dolaysız çıkarımlar/izlemeler) olarak etiketlenir. Öyleyse klasik anlayışa göre yalnızca dolaylı çıkarımlar akıl yürütme sayılabilirler. Kant, dolaysız çıkarımları – kendi aşkınsal felsefe anlayışıyla da bağlantılı olarak – *Anlama(nın) Çıkarımları* olarak adlandırırken, dolaylı çıkarımların belli bir kısmına *Akıl (veya Akılın) Çıkarımları* der: Kant, Immanuel, *Lectures on Logic* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 115 ve dev.
- 3 Lachelier'nin mantığını, genel hatlarıyla ve tinci felsefesiyle ilişkisi içinde betimleyen bir çalışma olarak Greenwood, Thomas, "The Logic of Jules Lachelier", *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. 35 (1935)'e bakılabilir.

önce, akıl yürütmenin ve bir içindelik önermesinin [yani, bir kategorik önermenin] yerine göre doğruluğunu yerine göre yanlışlığını kanıtlamanın, bu biraraya getirmeleri anlamlandıran farklı biçimleridir.⁴

Mantıkta uzayda dördüncü bir tasım şekli de olduğu söylenebilir –ki zaten en azından Port-Royal mantıkçılarından beri dördüncü bir şekil fikri meşru sayılmıştır⁵– çünkü orta terim büyük öncülde yüklem, küçük öncülde de özne konumunu tutabilir. Ne var ki bu, yalnızca, tasım şekillerini *ikinci dereceden* çıkarım kalıpları –yani, somut tasımlık çıkarımlardan soyutlamayla elde edilen kalıplar olan tasım kiplerinin kendilerinden yine benzer bir soyutlamayla elde edilen kalıplar– olarak gören kalıpcı (*schématisiste*) bir anlayış için geçerlidir. Ama Lynn E. Rose’un mükemmelen göstermiş olduğu gibi⁶, Aristoteles’in, çıkarım kalıplarından ziyade terim sıralaması biçimlerine dayanan kendi özgün tasım şekli anlayışı, dördüncü bir şekil imkanını ortadan kaldırır. Zaten Ortaçağ mantıkçıları da “dördüncü şekilden” geçerli kipleri birinci şeklin dolaşık kipleri (*modes indirects*) olarak görmüşler⁷ ve bu görüşe uygun adlarla kodlamışlardır. Lachelier ise, klasik yaklaşıma uygun olarak dördüncü şekil imkanını başka bir gerekçeyle safdışı bırakır: ilk üç şeklin her biri için, o şekle uygun akıl yürütme tarzını gerekçelendiren bir zemin ilke tanımlanabilirken, dördüncü şekil için bu yapılamaz.⁸

Ancak akıl yürütmenin kök işlevlerini tam anlamıyla açığa çıkarmak için, doğal olarak, tasım şekilleriyle birlikte *tasım kiplerine* (*modi*) de bakmak gerekir. Bu kipleri bireyleştiren şeyse, akıl yürütmeye öncüller ve sonuç olarak katılacak olan önermelerin *nitelik-nicelik* (*qualité-quantité*) tipleridir. (Örneğin, her ikisi de üçüncü şekilden geçerli bir kip olan *Datisi* ile *Darapti*, yalnızca küçük öncülün nicelik-nitelik tipi bakımından ayrışırlar.) Dolayısıyla tasım kuramının tam bir incelemesini vermek, akıl yürütmenin, ya da daha genel olarak çıkarımın ana bileşenleri olan önermelerin yapısını da incelemeyi zorunlu kılar.

Geleneksel terim mantığının öğretiler mimarisi, özellikle de Porphyrios’tan itibaren, terimlerden tasımlara doğru giden bir oluşum yapısını yankılar. Öyle ki, oluşturucu unsurun öğretisi, oluşan unsurun öğretisinden bir dereceye kadar bağımsızdır: yani terimler, önermelerden, önermeler de çıkarımlardan kısmen yalıtık olarak incelenebilir. Lachelier ise, kendi önerme çözümlemesinde, bu tek yönlü oluşum mantığından biraz uzaklaşarak, özellikle yüklemeli (kategorik) önermenin anlam yapısını, önermenin tasımlık akıl yürütmeye oynayabilecek olduğu rollere veya tutabileceği konumlara bağlı olarak inceler. Bu tasımlık roller ve konumlardaki değişimler (*variations*), Lachelier’yi, “Önerme ve Tasım” (*La Proposition et le Syllogisme*)

4 Lachelier, Jules, “La Proposition et le Syllogisme”, *Revue de Métaphysique et de Morale*, 14 (1906): 144-45 (kendi çevirim). “İçindelik” ifadesi için bkz. aşağısı.

5 Arnauld, Antoine & Nicole, Pierre, *La logique ou l’art de penser* (Paris: Gallimard, 1996): 177-78.

6 Rose, Lynn, “Aristotle’s Syllogistic and the Fourth Figure”. *Mind*, vol. 74 (1965).

7 Parsons, Terence, *Articulating Medieval Logic* (Oxford: Oxford University Press, 2014): 15-16.

8 Geleneksel *dictum de omni et nullo*’daki gibi kaplamlık (*extensionnel*) değil, içlemlik (*intensionnel*) bağıntılar kuran bu zemin ilkeler için bkz. Lachelier, Jules, “Étude sur la Théorie du Syllogisme”. *Revue Philosophique de la France et de l’Étranger*, 1 (1876). Lachelier’nin, bu yaklaşımı Kant’ın 1762 tarihli çalışmasındaki tespitlerden hareketle geliştirdiğini ve 1871 tarihli doktora tezinde de (*De Natura Syllogismi*) belli bir biçim altında ortaya koymuş olduğunu hatırlatalım.

başlıklı 1906 çalışmasında, standart geleneksel sınıflamadan daha ince bir yüklemeli önermeler sınıflamasına çıkarır. Bu yeni (veya düzeltilmiş) sınıflamanın altındaysa, yüklemeli biçimlere kiplikli anlam değerleri atayan, formel olmayan bir semantik kuram yatıyor görünmektedir. İzleyen paragraflarda, “Lachelier'nin yükleme semantiği” dediğim bu kuramın öğelerini ve tasım kuramı üzerindeki etkisini açıklamaya çalışacağım. Bu etkinin gerçek mahiyeti, iddia edeceğim ki, tasım kuramı dedüktif bir sistem olarak ele alındığında daha iyi açığa çıkmaktadır.

1. Önerme Tipleşmesi

1.1 Yükleme ve Bağını

Lachelier, geleneksel yazında *kategorik* (κατηγορεῖν: yüklemek, [suç] isnad etmek) sıfatıyla nitelenen yükleme önermelerine *içindelik önermeleri* (*propositions d'inhérence*)⁹ adını verir. Bir içindelik önermesinde üç temel semantik işlev, dolayısıyla da bu önermenin ifadesi olan bildirici cümlede¹⁰ üç temel unsur ayırt edilir: özne, koşaç (*copule*) ve yüklem. İçindelik önermeleri, belli bir özelliğin veya niteliğin – ki Lachelier'nin yeğlediği semantik kavram, *olma tarzıdır* (*manière d'être*) – bir varlığın (veya varlık sınıfının) içinde olduğunu evetleyen (*affirmer*) veya değilleyen (*nier*) önermelerdir. Özne terimi, içindeliğin *locus*'u olan *varlığı* (*l'être*), yüklem, bu varlığın içinde olduğu evetlenen veya değillenen *olma tarzını*, koşaç da evetleme veya değilleme işlemini belirtir.

Koşaç, standart olarak, içindelik önermelerinde *olmak* (*être, esse*) fiilinin sonlu (çekimli) biçimleri olarak yer bulur, ama elbette bu gramerden gramere değişiklik gösterebilecek bir durumdur. Bu yazının dili olan (modern) Türkçe'de tek bir koşaç fiili yerine, genel anlamda koşaçla bağlama (*copulation*) işlevinden bahsetmek belki daha sağlıklı bir tutum olacaktır, çünkü bu işlev, aslında üç (veya iki buçuk) tane fiile dağılmış durumda görünmektedir: *olmak*, *durmak* (eski biçimiyle *turmak*) ve (tartışmalı olarak da) *imek*. İlgili varlığın Sokrates, ilgili olma tarzının da ÖLÜMLÜ¹¹ olduğu şu yüklemeler bu dağılımı örneklemektedir: “Sokrates ölümlüdür” (*durmak*), “Sokrates'in ölümlü olduğu durumda...” (*olmak*), “Sokrates ölümlü ise...” (*imek*).

Yüklemin anlam değerinin onun kaplamı, yani o yüklem doğru olarak yüklenebildiği varlıklar sınıfı olduğunu savunan bir yaklaşımın kabulü de mümkündür (hatta yaygındır), ama Lachelier, belli bir varlığın belli bir kaplama dahil edilmesinin veya onun dışında bırakılmasının *içlemcil* (*intensionnel*) bir zemini olması gerektiğini düşündüğü için bu yaklaşımı kabul etmez: Her ne kadar bir içindelik doğruluğunu, belli bir varlığın bir sınıfta yer aldığı veya almadığı cinsinden ifade edebilirsek de, bu, kaplamı o varlık sınıfı olan yüklem belirtiyor olduğu olma tarzının, o varlığın içinde olduğundan veya olmadığından yapılan bir *çıkarım* olmakla kalır.

9 “Inhérence” ifadesinin daha doğru ama çok kullanışsız bir çevirisi “-de olma” olurdu. Lachelier bu ifadeyi, özellikle G. W. Leibniz'te (ve erken dönem Kant'ta) karşımıza çıkan ve yüklem kavramının özne kavramında içerilmesi (*praedicatum inesse subjecto*) anlatılırken kullanılan “inse” (Lat. “-de olmak” veya “içinde olmak”) fiilinin belirttiği nosyonu – yani bir kavramın bir ötekini mantıken içermesi nosyonunu – belirtmek için kullanıyor görünmektedir. Yine de, Latince'de “inhaerere” biçiminde ayrı bir fiil olduğunu da hatırlayalım.

10 Modern dil felsefesinde çok büyük önem taşıyan önerme-cümle ayrımı buradaki tartışmada herhangi bir yer tutmayacak.

11 Olma tarzı (yani nitelik/özellik) adlarını büyük harflerle gösteriyorum.

“İçindelik önermeleri” etiketiyle vurgulanan da tam olarak bu önceliktir.

İçindelik bir *bağlantı* (*rapport*) türüdür. Lachelier, içindelik dışındaki bağlantılara *bağıntı* (*relation*) adını verir. Bir önerme, iki terim arasında içindelik dışında bir bağlantı kuruyorsa, *bağıntı önermesidir* (*proposition de relation*). Bağıntı önermeleri, içindelik önermelerinden, iç yapıları itibarıyla ayrışır: Bir bağıntı önermesinde, yalnızca, en az iki özne ve karmaşık veya bileşik çeşitten bir koşul bulunur. Yani bağıntı önermesi, doğası gereği yüklemsizdir¹². Aslında Lachelier’nin bağıntı önermesi olduğunu söyleyeceği türden bir önerme, örneğin “5, 3’ten büyüktür”, en az şu üç farklı biçimde çözümlenebilecektir:

(i) Lachelier’nin yaptığı gibi, ikisi de özne olan “5” ve “3” terimleri ile “...’den büyüktür” koşacı biçiminde;

(ii) “5” özne terimi, “3’ten büyük” yüklem terimi ve “...’dır” koşacı biçiminde; son olarak da

(iii) “5” ile “3” terimleri ile “..., ...’den büyüktür” ikili yüklemi biçiminde.

Son çözümlemenin, Frege-sonrası (kendinde boşluklu) yüklem anlayışına, ikinci çözümlemeninse, dünyayla ilgili her çeşit doğruluğu, özne terimlerinin belirtiyor olduğu birincil tözlerde –veya bu tözlerin kavramlık tasarımları olan *tam kavramlarda*– zeminlendirmek isteyen bir anlayışa, örneğin G. W. Leibniz’in anlayışına¹³ uygun düştüğü söylenebilir.

Lachelier, bağıntı önermelerinin, ikinci çözümlemede yapıldığı gibi, içindelik önermeleri cinsinden çözümlenmesine karşı, biri metafizik¹⁴ ötekiyse mantıki iki itiraz ortaya koyar. Mantıki itiraz şöyledir: Bağıntı önermelerinden yapılacak tasımlık çıkarımların “sezilen” geçerliliği, ancak standart kategorik tasımlardan farklı yapılarıdaki bağıntı tasımlarıyla “tanıtlanabilir”. Örneğin, “Konya, (yüzölçümü bakımından) Eskişehir’den büyüktür” ve “Eskişehir, Bilecik’ten büyüktür” öncüllerinden, Konya’nın Bilecik’ten büyük olduğunun çıkacağı gerçekten sezilir. Ancak bu önermeler karmaşık yüklemli içindelik önermeleri olarak düşünüldüğünde, içindelik tasım biçimleri –yani geleneksel kategorik tasımın kipleri– bu çıkarımın geçerliliğini tanıtlamayacaktır, çünkü elimizde, “Konya” ve “Eskişehir” gibi iki terim ve “...Eskişehir’den büyüktür” ve “...Bilecik’ten büyüktür” gibi iki karmaşık yüklem kalırken hiçbir orta terimimiz olmayacaktır. Dolayısıyla sezgice (*intuitivement*) geçerli bu tür çıkarımların geçerliliği, bağıntı önermelerine uygun düşen bir tasım kuramıyla veya modern yüklem kalkülü gibi tasımcı bile olmayan başka bir dedüktif sistemle tanıtlanmalıdır. Bu da, bağıntı önermelerini içindelik önermelerine asimile etmenin mantıki yararsızlığını, hatta bir anlamda yanlışlığını gösterir.

12 Lachelier, “La Proposition et le Syllogisme”, 137.

13 Tam kavram (*notio completa*) veya birey kavramı (*notion individuelle*) – yani tümellerin eşsiz bir bileşkesi veya bir *infima species* olarak bireyin kavramı – fikri, Leibniz’in olgun dönem felsefesinde belirleyici olmuştur. Bu fikir için *Metafizik Üzerine Konuşma* §§8-9’a bakılabilir: Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Discours de Métaphysique suivi de Monadologie et autres textes*. (Paris: Gallimard, 2004): 159-62.

14 *Metafizik değer* (*valeur métaphysique*) gibi karanlık nosyonlara başvuran ve tartışmam açısından da herhangi bir önem taşımayan metafizik itirazı, yerim de sınırlı olduğundan, buraya alamıyorum. Bu itiraz için bkz. Lachelier, “La Proposition et le Syllogisme”, 137-38.

1.2 İçindelik tipleri

Lachelier'nin içindelik önermelerine tekabül eden kategorik önermeler, Aristoteles'in *Yorum Üzerine'sine* (*Peri Hermeneias*) dayanan geleneksel önerme öğretisinde iki nitelik –*evetleyici* ve *değilleyici*– ve dört nicelik –*tümel*, *tikel*, *tekil* ve *belirsiz*– bakımından tiplerirler.¹⁵ (Klasik felsefede elbette bundan sayıca ve/veya başlıklar bakımından farklılaşan tiplerleşme önerileri de bulunur, ama bunların hiçbirisi standart tiplerleşme haline gelmemiştir.¹⁶) Kategorik önermede nicelik, özne teriminin kaplamının bir fonksiyonu olarak görülebilir. Şöyle ki, özne, tek bir varlığı – yani Aristotelesçi terminolojide bir birincil tözü– belirtiyorsa, önerme tekildir. Özne bir varlık sınıfının bütününe belirtiyorsa tümel, (ilkece) *belirsiz bir kısmını*, veya daha doğru bir ifadeyle *en az bir* üyesini belirtiyorsa tikeldir. Özne bir varlık sınıfını, kaplamını *belirlemeden* belirtiyorsa, belirsizdir. Bu dört nicelik, geleneksel bir asimilasyon işlemiyle iki niceliğe, yani tümel ve tikele indirgenir: tekil önerme, ilgili birinci tözün zaten bölünemez olan bütünü için bir evetleme veya değilleme yapıyor olduğundan, tasım kuramında tümel önerme muamelesi görür; belirsiz önerme ise, en azından bazı kullanımlarıyla uyumlu olacak şekilde, yine tasım kuramına tikel önerme olarak katılır. Bu kullanımlara bir örnek vermek gerekirse: “(Bir) Adam konuşuyor”, yani “En az bir adam konuşuyor”, yani “Kimi adam konuşuyor”.¹⁷

Bekleneceği gibi, bu asimilasyon ve onun sonucu olan sınıflama, bazı mantık kavramlarına dair tartışmalara yol açacaktır. Örneğin, bir önermeyi basitçe değillemek, geleneksel karşıolulum (*opposition*) matematiğine göre, onun çelişliğini vermelidir. Yani önerme değillendiğinde, elde edilen yeni önerme, ilk önermeyle ne birlikte doğru ne de birlikte yanlış olabilecek bir önerme olmalıdır. Şimdi “Sokrates ölümlüdür” gibi tekil evetleyici bir önerme, tümel olarak alınacak olursa, şu soru sorulabilir: Bu önermenin değillesmesi olduğunu söyleyebileceğimiz “Sokrates ölümlü değildir” önermesi de tümel olarak mı alınacaktır?¹⁸ Evet, tümel olarak alınması gerekir, çünkü öznesi bir birincil tözü, öncekininkiyle aynı birincil tözü belirtmektedir. Ama hayır, çünkü kategorik bir önermenin değili –yani çelişiki– hem nicelik hem de nitelik bakımından ters olmalıdır, öyleyse “Sokrates ölümlü değildir” *tikel* değilleyici bir önerme olmalıdır. Bu çatalıkmazı aşmak için ya tümel kavramının ya da çelişik kavramının içleminde bir değişikliğe gidilmelidir, çünkü

- 15 Hızlı bir özet için bkz. Belna, Jean-Pierre, *Histoire de la Logique* (Paris: Ellipses, 2014): 13. Öyleyse, örneğin, “universelle affirmative” gibi bir tip adını “tümel evetleyici” diye karşılamamız yerinde olur. Ama yerleşik Türkçe mantık terminolojisinde, ne yazık ki, “tümel evetleme”, “tikel evetleme” vb. adlar, doğruluk fonksiyonlu bileşik önermelere tahsis edilmiştir. Bu yazıda ilgili doğruluk fonksiyonlu biçimler için “birletim” (*conjonction*) ve “ayrırtım” (*disjonction*) ifadelerini kullanıp, “evetleyici” ve “değilleyici” ifadelerini yalnızca kategorik biçimlerin adlarında kullanacağım.
- 16 En bilinen örnek olarak Immanuel Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ndeki yargı biçimleri tablosu verilebilir. Bu tabloda yargılar, her biri üç farklı değer alabilen dört parametre – nicelik, nitelik, bağıntı ve kiplik – bakımından belirlenirler. Elbette *yargı* biçimi fikri ile *önerme* biçimi fikrinin ne kadar örtüşeceği mümkün bir tartışma konusudur. Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason*, translated and edited by Paul Guyer & Allen W. Wood (Cambridge: Cambridge University Press, 1998): 206.
- 17 Elbette belirsiz önerme biçimi bazı dillerde, örneğin İngilizce'de, bazı bağlamlarda *cinslik*, yani tümel bir okumaya da izin verir: Parsons, *Articulating Medieval Logic*, 62.
- 18 Leibniz, 1690 tarihli “Bazı Mantıki Zorluklar” (*Difficultates quaedam logicae*) başlıklı bir yazısına bu sorunu ele alarak başlar. Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Logical Papers*, translated and edited by G. H. R. Parkinson (Oxford: Oxford University Press, 1966): 115 ve dev.

ne bir birincil tözün en az bir üyesinden bahsedilebilecek ne de “Sokrates ölümlü değildir”in ilk önermeye aslında *karşıt* olduğu savunulabilecektir; bir değişikliğe gidilmeyecekse de tümel grubuna asimile edilmiş olan tekilerin yine de bir özgünlüğünün bulunduğu kabul edilmelidir. Ne var ki, ilk iki seçenek karşılığının doğasını tekilerin asimilasyonu için bozmak, son seçenek de, *tam* bir asimilasyonun başarılamayacağını baştan kabul etmek anlamına gelecektir.

Ne olursa olsun, standartlaşmış olan bu asimilasyonla birlikte, iki çarpı iki matrisiyle dört temel kategorik biçim, yani *a-i-e-o* (*affirmo, nego*) biçimleri elde edilir: tümel evetleyici, tikel evetleyici, tümel değilleyici ve tikel değilleyici. Lachelier ise içindelik önermeleri için bundan iki açıdan farklılaşan bir tipleşme önerir: birinci farklılaşma, tekil sınıfının korunması, ikincisi de yeni bir nicelik cinsinin, *toplayıcının* (*collectif*) teşhisidir.

Bu sınıflamada tekil önerme, özne terimi tek bir varlığı –bir birincil tözü– belirten önermedir. Lachelier bu koşulun yalnızca (tek bir varlığı adlandırmaya en uygun ifadeler olan) özel adlarca karşılanabilir olmadığını, salt ortak adlar yoluyla (*noms communs*) –yani her biri belli bir olma tarzını belirten mümkün yüklemeler yoluyla– da bir ve yalnızca bir varlığa gönderimde bulunulabileceğini hatırlatır. Lachelier, ortak adlar yoluyla tek bir bireyi belirtmenin mantıki mekanizmasını –örneğin Bertrand Russell’ın belirli betimlemeler çözümlemesinde yapıldığı gibi– teknik bir havada açıklamaya hiç girişmeden şu saptamada bulunur: tekil önermenin asıl ayırt edici yönü, yüklem belirttiği olma tarzının, bir özel ad veya bir belirli betimleme olan öznenin belirttiği varlığa *aracısız* olarak yüklenmesi, yani başka bir olma tarzına dair biliş –Lachelier’nin deyişiyle başka bir *idea*– gerekçe olarak öne sürülmeden o varlık için evetlenmesi veya değillenmesidir. Öyle ki, “Sokrates” özel adı yerine, “Platon’un hocası olan ve Atina şehir devleti tarafından gençleri yoldan çıkarma zannıyla yargılanıp, baldıran zehri içmeye zorlanarak idam edilmiş olan Yunanlı felsefeci” gibi bir belirli betimleme, hatta Quine’vari, *hiçbir* özel ad içermeyen bir belirli betimleme –örneğin, “sokratesleyen şey” (“the thing which socratizes”¹⁹)– bile kullanıyor olsam, bu ifadeyi, bir şahıs zamiri gibi, yalnızca Sokrates’i *belirtmek* (*désigner, dénoter*) için kullanıyorsam, yapacağım yükleme tekil bir yükleme olacaktır.

Başka deyişle, tekil bir yükleme, *dolaysız*²⁰ (*immédiate*) bir yüklemedir, çünkü bir olma tarzı bir varlığa, başka bir olma tarzının *dolayımına* (*médiation*) girilmeden yüklenir ve bu, bizi varlığa götürecek olan ifadelerin, olma tarzlarını belirten ortak adlardan oluşuyor olduğu durumda bile böyle olabilir. O halde, yüklemenin anlam değerini belirleyen şey, özne ve yüklem terimlerinin ne oldukları değil, ilgili bağlamda nasıl, yani hangi semantik (pragmatik?) işlevle kullanıldıklarıdır. Bu ayrımın gözetilmesinin elzem olduğu ikinci bir önerme türü de *toplayıcı önermedir* (*proposition collective*). Toplayıcı önerme, birden çok varlığa *tek seferde* aynı yüklemeyi yapan, yani bu varlıklar için ya aynı olma tarzını evetleyen ya da onlar için aynı olma tarzını değilleyen

19 Graff D. Fara, W. V. O. Quine’in belli bir dönem boyunca savunmuş olduğu, nicelemeli mantık kalkülünden birey sabitlerini (*individual constants*) yüklemlleştirerek eleme stratejisini karikatürleştirmek için sıkça kullanılan “to socratize” fiilinin Quine’in kendisine ait olmadığını hatırlatır. Quine, bunun yerine, sadece bir yazıda “to Pegasize” fiilini (fiilen varolmayan) Pegasus’un adını elerken kullanmıştır. Bkz. Fara, Delia Graff, “Socratizing”, *American Philosophical Quarterly*, vol. 48 (2011).

20 Daha doğru bir ifadeyle, *aracısız* veya *ortalanmamış*.

önermedir. Örneğin, bir derslikteki 32 öğrenci için birden yapılan “Bu sınıftaki öğrencilerin hepsi bursludur” veya “Bu sınıftaki öğrencilerin bazıları yabancı uyrukludur” yüklemeleri.²¹ Şimdi toplayıcı bir önerme, anlam değeri bakımından, birden çok tekil önermenin bir birletimi (*conjonction*) veya ayırtımı (*disjonction*) olarak görülmek istenebilir. Ama böyle yapılırsa toplayıcı önerme doğruluk fonksiyonlu bir karmaşıklık olacak ve içindelik önermesi olmaktan çıkacaktır. Bunun yerine Lachelier'nin toplayıcı önerme fikriyle anlatmak istediği, öyle görünmektedir ki, saçma mermi kullanarak tek bir atışta birden çok hedefi vurmakta olduğu gibi, birden çok varlığa tek seferde yapılan *tek bir yüklemedir*.

Ama öyleyse, toplayıcı önerme tipini standart *genel* önerme tiplerinden, yani tümel ile tikel tiplerden ayırt etmenin ne gereği vardır? Evet, tümel veya tikel bir önerme de tek bir yüklemeyle aynı anda birden çok varlığa yönelir, ama bunu ancak bir dolayımından geçerek yapar. Tümel veya tikel yüklemenin taşıyıcısı esasen bir varlık veya varlık sınıfı değil, başka bir olma tarzıdır. Bu olma tarzına yapılan yüklemeden, ilgili varlık sınıfına yapılan yükleme çıkarılabilir, ama bu çıkarım, genel yüklemenin ilk anlam değeri değil, adı üstünde ondan yapılan bir çıkarımdır.²² Yani genel önerme, varlıklara ancak bir olma tarzının –özne teriminin belirttiği olma tarzının– aracılığıyla ilişebildiği için *dolaylı*²³ (*médiate*) bir yüklemeyi ifade eder. Örneğin, ilk ve esas olarak İNSAN'a yapılan ÖLÜMLÜ tümel yüklemesi, yani “Her insan ölümlüdür”, İNSAN'ı taşıyacak olan tek tek varlıkların hepsine ve bunlar arasında da, diyelim ki, Sokrates'e dokunacaktır. Ama bu dokunmanın fiilileşmesi için, Sokrates'e İNSAN'ı yükleyen tekil bir içindelik önermesinin aracılığına ihtiyaç vardır. Başka deyişle bu dokunmanın mantıki biçimi, birinci şekildeki bir tasımdan – tam olarak da *Barbara*'dan – başka bir şey değildir. İşte bu sebeple Lachelier tümel bir önermenin, sınırsız sayıda tasımla potansiyel olarak (*virtuellement*) özdeş olduğunu söyler²⁴.

O halde toplayıcı yükleme, aynen özne terimi ortak adlardan oluşan tekil bir yüklemede olduğu gibi, dolaylı gibi görünen ama gerçekte dolaysız olan bir yüklemedir. Şimdi bu dolaysız-dolaylı ayırımının bağlama duyarlılığını resimlemek için yukarıdaki ilk toplayıcı önerme örneğine geri dönelim ama bu kez, belli bir sınıfta bulunmanın gerek koşulunun bursluluk olduğunu anlatmak istiyor olalım. Anlatmak istediğimiz bu olduğunda, “Bu sınıftaki öğrencilerin hepsi bursludur” cümlesi artık *tümel* bir önerme ifade ediyor olacaktır, çünkü bu bilgiye, belli bir öğrencinin, diyelim ki Ahmet'in, bu sınıftaki öğrencilerden biri olduğu bilgisini ekleyerek Ahmet'in burslu olduğuna bir çıkarım yapabiliriz. Yani cümle, bu okuma altında, bir *koşullanan-koşullayan* (*conditionné-conditionnante*) ilişkisi kuruyor olacaktır ve Ahmet'in de, koşullanan olma tarzını, yani BU SINIFTAKİ (BİR) ÖĞRENCİ'yi taşıması sebebiyle koşullayan olma tarzını da taşıyacağı sonucuna varılabilecektir. Öyleyse genel önermenin onu toplayıcı önermeden asıl ayırt eden özelliği, çıkarımlarda bir *yasa* olarak kullanılabilmesidir. Lachelier bu özelliği semantik bir

21 Dikkat edelim ki ikinci örnek, en az birinci örnek kadar bu 32 öğrencinin *tamamıyla* ilgilidir, çünkü bu yüklemede belirtilen varlık, sınıftaki öğrencilerin *tamamının en az bir tanesidir*.

22 Elbette modern mantık anlayışında (ve aslında Stoa mantığında da) bir önermeden yapılan bir çıkarım, o önermeyle özdeş olabilir, ama Aristoteles'çi çıkarım (veya tasım) anlayışı buna izin vermez.

23 *Aracılı, ortalanmış*.

24 Lachelier, “La Proposition et le Syllogisme”, 141.

terim çiftiyle şöyle ifade eder: genel önermenin bir yasa anlamı (*sens de droit*) bir de olgu anlamı (*sens de fait*) varken, tekil ve toplayıcı önermelerin yalnızca olgu anlamı bulunur.²⁵

Tümel bir önerme, yasa anlamıyla alındığında, bir olma tarzını taşımanın başka bir olma tarzını taşımayı *yasaca* (*en droit*) gerektirdiğini veya imkansız kıldığını anlatır. “Her S, P’dir” ve “Hiçbir S, P değildir” tümel biçimleri, yasa anlamlarıyla, S olma tarzının P olma tarzını, sırasıyla, mantıken içerdiklerini ve dışladıklarını anlatırlar. Olgu anlamıyla alındıklarındaysa, S varlık sınıfıyla P varlık sınıfı arasında, sırasıyla, fiilen/gerçekten (*en fait*) küme-kuramlık bir kapsanma ve dışla(n)ma bağıntısı bulunduğunu anlatırlar. Lachelier’ye göre olgu anlamları, yasa anlamlarının mantıki sonuçlarıdır ve yalnızca fiili (veya gerçek) dünyayı ilgilendirirler; yasa anlamlarıysa başattır ve –diyebiliriz ki– bütün mümkün dünyalar hakkındadır. Yalnızca fiili kapsanma-dışlanma bağıntıları kuran bir toplayıcı önermeden tekillere dair bir çıkarım yapılamaz, çünkü bu tür bağıntılar tam da tekillere dair bilgilere dayanıyor olacaktır. Bu sebeple, örneğin, “Bu sınıftaki öğrencilerin hepsi bursludur” toplayıcı bir yüklem olarak alındığında, buna “Ahmet bu sınıftaki öğrencilerden biridir” tekilini ekleyerek “Ahmet bursludur” tekili çıkarılırsa *petitio principii* kusuru işlenmiş olacaktır, çünkü buradaki toplayıcı öncülün bilgisi, hem ikinci öncülün hem de sonucun bilgisine dayanır.²⁶

Toplayıcı önermenin iki çeşidi, *belirli* (*déterminé*) ve *belirsiz* (*indéterminé*) sıfatlarıyla işaretlenir. Varlık sınıfının tamamına yüklem yapan ilk toplayıcı örnek *belirli toplayıcı*, “Bu sınıftaki öğrencilerin bazıları bursludur” gibi varlık sınıfının belirlenmemiş bir kısmına (veya en az bir üyesine) yüklem yapan önermeler de *belirsiz toplayıcıdır*, demek ki geleneksel öğretilerde belirli toplayıcılar tümellerle, belirsiz toplayıcılar da tikellerle karıştırılmış durumdadır.

Genel önermenin belirsiz çeşidi olan tikel önermeye yine iki farklı anlam değeri taşır, ama bunlar arasında çok ince bir fark bulunduğundan, tikelin ikili anlam değeri, geleneksel mantık öğretisinde karanlıkta kalmıştır.²⁷ “Kimi S, P’dir/P değildir” tikel yüklemenin kanuni biçimi olarak alınır, tikel önermenin yasa anlamı şu olacaktır: S olmak, P olmayı/P olmamayı mantıken *dışlamaz* (*n’exclut pas*). Olgu anlamıysa şu: S olmanın P olmayla birarada bulunması/bulunmaması mümkündür. Yani tikelin anlattığı yasa bir imkan yasası, anlattığı olgu da (eğer buna bir olgu denilebilirse) bir birlikteliğin veya ayrılığın mümkün olduğu olgusudur.

25 Lachelier, “La Proposition et le Syllogisme”, 141.

26 Lachelier, “La Proposition et le Syllogisme”, 144. Bu nokta çok karanlıktır: örnekteki toplayıcı önerme, bir birletim olarak görülmeyecekse, nasıl olur da “Ahmet bursludur” biçimindeki tekil önermelere *dayanıyor* olabilir?

27 Hatta Lachelier’in kendisi, dolaysız çıkarımları konu edinen önceki yazısında, tikel önermelerin yalnızca olgu değeri taşıdıklarını ve bu sebeple de tasımlarda yasa olarak hizmet veremeyeceklerini söyler. Bkz. Lachelier, Jules, “Étude sur la Théorie du Syllogisme”, *Revue Philosophique de la France et de l’Étranger*, 1 (1876). Yine de Lachelier, aynı yazıda, büyük öncülün tikel olduğu kipleri – örn. *Disamis*(III) – türev değil ilkel (yani mükemmel) biçimlerden sayarak Kant 1762’deki yaklaşımı tam olarak kabul etmediğini göstermiş olur. Kant’ın yaklaşımında, büyük öncül akıl yürütmenin yasasını ifade etmelidir; bu koşul yalnızca birinci şekilden kiplerce karşılandığından, akıl yürütmenin genel doğasına uygun olan tek tasım şekli birinci şekildir: bkz. Kant, *Mistaken Subtlety*, 79 ve dev.

1.3 Yüklemenin kiplikli semantiği

Aslında Lachelier'nin içindelik tipleştirmesinin altında, Kant'ın Eleştiri dönemi yargı kipliği anlayışını²⁸ yankılıyor görünen bir anlam çözümlemesi yatmaktadır. Bu çözümlemeyi açıkça ifade etmek için, Lachelier'nin tümel ve tikel biçimlerdeki dolayımı açıklarken başvurduğu bir fikre, yani özne teriminin belirtiyor olduğu varlığın (*l'être*) kiplik statüsü fikrine başvurabiliriz.²⁹

Bir içindelik önermesinde özne teriminin belirttiği varlık, şu üç kiplik statüsünden birindedir: (i) *gerçek*; (ii) *kalıplık*; (iii) *mümkün*. Yükleme, *gerçek varlığa* (*l'être réel*)³⁰ yapılıyorsa, önerme tekil veya toplayıcıdır: bu gerçek varlık tek bir varlıksa yükleme tekil, bir varlık sınıfının tamamı veya belirlenmemiş bir kısmıysa (belirli veya belirsiz) toplayıcıdır. Gerçek varlıklara yapılan yüklemeler yalnızca gerçek/fiili dünya için geçerli olan bir *olguyu* bildirirler. Yükleme, gerçek varlıklar yerine, bir olma tarzınca tanımlanan soyut bir *kalıplık varlığa* (*l'être schématique*) yapılıyorsa tümeldir ve bir *zorunluluğu* bildirir. Son olarak, yükleme, yine bir olma tarzınca belirlenen ama o olma tarzını taşıma imkanından başka birşeyi anlatmayan bir soyut varlığa, yani *mümkün varlığa* (*l'être possible*) yapılıyorsa, tikelidir ve bir *imkanı* bildirmekle kalır.³¹ Öyleyse standart genel biçimler, aslında, kiplikli değer taşıyan biçimlerdir. Böylece Lachelier'nin geleneksel asimilasyona itirazı şu anlamı kazanır: *asertorik* olmakla kalan tekil ve toplayıcı biçimler, kiplik değeri olan biçimlere asimile edilmiştir veya bunlarla karıştırılmıştır. Lachelier'nin yükleme tipleştirmesini, kendi belirlediğim sembolik karşılıkları ve Lachelier'nin kendisine ait olan kanuni önerme biçimlerini kullanarak şöyle özetliyorum:

Genel önermeler:

SaP: *Her S, P'dir.*

SeP: *Hiçbir S, P değildir.*

SiP: *Kimi S, P'dir.*

SoP: *Kimi S, P değildir.*

Toplayıcılar:

SâP: *Bütün S'ler P'dir.*

SêP: *S'lerin hiçbirisi P değildir.*

SiP: *Bazı S'ler P'dir.*

28 Kant'ın yargı biçimleri tablosunda (bkz. yukarı), *kiplik* başlığı altındaki “momentler”, yani mantiki gelişim aşamaları, *problematik*, *asertorik* ve *apodiktiktir*. Bunlar, standart aletik kipliklerden farklı olarak, yargının akıl yürütmedeki *konumunu* işaretlerler (ve bu yüzden de yargı *içeriğine* bir etkileri yoktur).

29 Lachelier, 1906 metninde bir kez bile “kiplik” (*modalité*) terimini kullanmamakla birlikte, önerme değerleri için kullandığı terminolojiden de anlaşılacağı üzere, kiplik *fikri* oradadır.

30 Lachelier, 1876 metninde, yalnızca olgu değeri taşıdıklarını düşündüğü tikel önermelerin anlam değerlerini açıklarken *gerçek özne* (*le sujet réel*) kavramına sıklıkla başvurur. Dolayısıyla 1906'daki çözümlemede, yalnızca olgu değeri bulunan tekil ve toplayıcı önermelerin öznelerinin anlam değerlerine işaret etmek için, Lachelier'nin bu yazıda kendisinin kullanmadığı “gerçek varlık” terimini kullanmakta bir beis görmüyorum.

31 Lachelier, “La Proposition et le Syllogisme”, 143.

SôP: Bazı S'ler P değildir.

Tekiller:

SâP: S, P'dir.

SêP: S, P değildir.

Öyleyse kiplik statüleri bakımından da şöyle bir sınıflama elde ediyoruz:

Salt İmkan: i, o

Filililik: â, ê, î, ô, à, è

Zorunluluk: a, e

Bu son sınıflamada, Kant'ın yargı kipliği aşamalarına paralel olarak, zayıftan güçlüye bir çıkarımlık güç (*inferential strength*) sıralaması bulunur. Bunun sebebi, tümel ve tikel yüklemelerin gerçek varlıklarla *kurabilecekleri* ilişkide yatar. Bu sübjonktif ilişkiye genel olarak *dolayım* demiştik. Şimdi Lachelier, tümel ve tikel yüklemelerdeki dolayımın birbirine ters yönde olduğunu kaydeder³² ve bu kaydı düşerken tasımlık bir kavramı, *orta terim* (*moyen terme*) kavramını kullanır. Tümel yüklemedeki dolayım, yukarıda da söylendiği gibi, birinci şekilden bir tasım biçimini alır. Bunu daha kesin olarak şöyle formülleştiriyorum: *Tümel bir önermedeki dolayımın biçimi, yani önermenin gerçek varlıklara erişmesinin biçimi, büyük öncülü o önerme olan birinci şekilden bir tasımdır.* Bu tasımın orta terimi, yani tümel dolayımın aracısı (*le moyen*), önermede kendisine yükleme yapılan kalıplık varlıktır.

Tikel yüklemedeki taşıyıcı da bir soyut varlıktır, ama bu soyut varlık bir mümkün varlık olmakla, yani salt bir imkanı bildirmekle kaldığı için, bizi gerçek varlığa çıkaramaz, çünkü *a posse ad esse non valet*, ama gerçek varlıktan gelebilir, çünkü *ab esse ad posse valet consequentia*. Tikel dolayımındaki “aracı”, kendisine yükleme yapılan soyut varlık değil, bu soyut varlığı tanımlayan olma tarzını taşımakla birlikte, yüklenen olma tarzını da taşıyan veya taşımayan bir gerçek varlıktır. O halde formül şöyle olmalıdır: *tikel bir önermedeki dolayımın biçimi, sonuç önermesi o önerme olan üçüncü şekilden bir tasımdır.*

Tümel dolayım

Her S, P'dir/Hiçbir S, P değildir.

Ama Gerçek Varlık, S'dir.

O halde Gerçek Varlık, P'dir/P değildir.

Tikel dolayım

Gerçek Varlık, P'dir/P değildir.

Ama Gerçek Varlık, S'dir.

O halde kimi S, P'dir/P değildir.

32 Lachelier, “La Proposition et le Syllogisme”, 143.

Tümel yasadan, bir olgunun aracılığıyla, başka bir olguya çıkarım yapılabilir; ama tikel yasadan hiçbir şeyin aracılığıyla herhangi bir olguya çıkarım yapılamaz. Başka deyişle, “gerçek”ten kalkılarak tümel yasaya varılamaz ama tümel yasadan kalkılarak gerçeğe varılabilirken, tikel yasadan kalkılarak gerçeğe varılamaz ama gerçekten kalkılarak tikel yasaya varılabilir. Böylece, çıkarımlık güç bakımından $i, o < \hat{a}, \hat{e}, \hat{i}, \hat{o}, \hat{a}, \hat{e} < a, e$ sıralaması saptanmış olur.

2. Tasımlık Simetri

Lachelier üç bölümlük 1906 çalışmasının son iki bölümünde, kiplikli bir tür yükleme semantiğine dayanan bu önerme sınıflamasını kategorik tasım kuramına iki aşamada yansıtır: önce (i) hangi şekillerdeki hangi kiplerde, hangi önerme tiplerinden hangi önerme tiplerine çıkarım yapılabileceğini tek tek tespit eder; sonra da (ii) özellikle Leibniz tarafından kullanılmış olan *conversio syllogismi* (tasımın dönüştürülmesi) yöntemiyle, birinci şekilden her bir kipin ikinci ve üçüncü şekilden birer kiple, üçlü bir dönüştürülebilirlik grubu oluşturuyor oluşuna, kendi kuramı bağlamında bir anlam vermeye çalışır.³³ Sonuç olarak, beş içindelik önermesi tipiyle, toplam 42 geçerli tasım biçiminden oluşan bir listeye varır. Şimdi Lachelier'nin bu listeyi nasıl bir akıl yürütmeye elde ettiğini resimlemek için, kendisinin başvurmadığı bir nosyonu kullanacağım: *kip değişkesi* (*variant of a mood*).

2.1 Kip değişkeleri

Verili bir tasım kipinde, kipin şekli –orta terimin konumlanışını– ve önermelerin nitelik değerlerini değiştirmeden, önerme tiplerinden bazılarını geleneksel asimilasyonun izin verdiği eşleşmelere göre değiştirerek elde ettiğimiz kiplere bu kipin değişkeleri olarak bakabiliriz. Örneğin, “Her insan ölümlüdür; ama Sokrates insandır; o halde Sokrates ölümlüdür” çıkarımı, *Barbara* kipinin, küçük öncülün ve sonucun *tekel* önerme olduğu bir değişkesine oturur (geleneksel olarak tekel evetleyiciler tümel evetleyicilere asimile edilir). *Barbara*'nın bu değişkesini, yukarıda verdiğim sembolleştirmeyi kullanarak şöyle gösterebiliriz: *Barbàrà*. Her kipin standart biçimini de kendi değişkelerinden biri sayalım.

Şimdi *Barbara* kipi, elimizde beş içindelik önermesi olduğu zaman, karşımıza Lachelier'nin onadığı şu üç değişkeyle çıkacaktır (“Büyük Öncül—Küçük Öncül—Sonuç” sırasına göre):

Barbara: MaP—SaM—SaP (Standart biçim)

Barbârâ: MaP—SâM—SâP

Barbàrà: MaP—SàM—SàP

33 Bu yöntem, yalnızca *reductio ad absurdum* tekniğini kullanarak ilk üç şekildeki bütün kipleri –yani altık olanları da– birbirinden üretmeyi sağlar. Leibniz'in bu yöntemi kendi tasımlık indirgeme planında nasıl kullandığını görmek için bkz. Besler, Arman, “Syllogistic Expansion in the Leibnizian Reduction Scheme”. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 0 (2018), özellikle s. 4-7.

Ama, örneğin, büyük öncülün *â* veya *à* tipinde olduğu bir değişke bulunamaz: çünkü iki durumda da yalnızca olgu bildiren bir önerme yasa olarak kullanılmış olacaktır; ayrıca ikinci durumda, tekil bir terim yüklem olarak kullanılamayacağı için, *terminus esto triplex*³⁴ kanunu çiğnenmiş olacaktır. Yine, örneğin, *Barbâra* gibi bir değişke de bulunamaz: çünkü olguyla “zayıflatılmış” bir tümel yasadandır (yani zorunluluk yasasından) ikinci bir tümel yasa çıkarılamaz.

Şimdi daha ilginç bir örnek olarak *Darapti*’nin onanan değişkelerine bakalım:

Darapti: MaP—MaS—SiP (Standart biçim)

Dârâpti: MâP—MâS—SiP

Dàràpti: MâP—MâS—SiP

Darapti’nin üç değişkesinde de yasa değeri taşıyan tipte bir önermeye varılır, ama son iki değişkedeki öncüller yalnızca olgu değeri olan önerme tipleridir. Yani, son iki değişkede, bir anlamda, olgudan yasaya çıkarım yapılır.³⁵ Bunun olabilmemesinin sebebi, tikel önermenin yasa değerinin çok zayıf olmasıdır: tikel yasa, bir birlikteliğin veya ayrışmanın salt imkanına dairdir, dolayısıyla da son değişkede olduğu gibi, ilgili olma tarzlarını taşıyan *tek* bir gerçek örnekten bile bu yasa çıkarılabilecektir. Ama burada da, örneğin, tekil veya toplayıcı yani asertorik sonuç çıkartan bir değişke bulunamaz: çünkü orta terimin, her iki öncülde de yüklemenin taşıyıcısı olduğu üçüncü tasım şeklinde, sınır terimlerinin ikisinin de *olma tarzı* olması kaçınılmazdır. Yani, üçüncü şekil bizi *arızı ve soyut*, kısaca, *tikel* bir sonuca mahkum eder.

Bu minvaldeki kiplikli akıl yürütmeler yoluyla onanan değişkeler şunlardır:³⁶

Birinci Şekil:

Barbara, Barbârâ, Barbârâ.

Celarent, Celârênt, Celârênt.

Darii, Darîi.

Ferio, Ferîô.

İkinci Şekil:

Cesare, Cesârê, Cesârê.

Camestres, Camêstrês, Camêstrês.

34 Küçük öncülde yüklem olarak *başka* bir terim kullanılması gerekeceği için terim sayısı dörde çıkacaktır. Elbette bu, tekil önermenin öznesinin ortak adlardan oluştuğu durumda söz konusu olmayacaktır.

35 İlginçtir ki 1876 makalesinde Lachelier, meşhur 1896 eserinin (*Tümevarımın Temeli Hakkında*) en başında “sayesinde, olguların bilgisinden, onları yöneten yasaların bilgisine geçtiğimiz işlem” olarak tanımlayacağı tümevarımın üçüncü tasım şekline dayanan bir akıl yürütme olduğunu savunur. Üçüncü şekilde yalnızca *biçim* sayesinde varılabilecek yasa tikel olmak zorundaysa da, *içerik* bilgisi bunu bir tümel yasaya tamamlar. 1896 tümevarım tanımını için bkz., Lachelier, Jules, *Du Fondement de l’Induction, suivi de Psychologie et Métaphysique* (Paris: Felix Alcan, 1896): 3.

36 Lachelier, “La Proposition et le Syllogisme”, 61.

Baroco, Barôcô.

Festino, Festînô.

Üçüncü Şekil:

Disamis, Dîsâmis.

Datisi, Dâtîsi.

Ferison, Fêrison.

Bocardo, Bôcârdo.

Darapti, Dârâpti, Dârâpti.

Felapton, Fêlâpton, Fêlâpton.

Bunlara, ilk iki şekildeki altık kipler (*modes subalternes*) de eklenirse, üç şeklin her birine eşit sayıda kip verilmiş olur. Lachelier açıkça belirtmese de, altıklama (*subalternation*), bu yükleme semantiği bağlamında tartışmalı bir işlem olmaktan çıkar, çünkü tümelden tikele çıkarım, zorunluluktan imkana çıkarım olarak modellenir, böylece de varlık yükü (*existential import*) sorunu en baştan engellenmiş olur. Belirli toplayıcıdan belirsizin çıkarılmasında da bir sorun bulunmayacaktır, çünkü her iki tipte de özne teriminin *dolu* (*non-empty*) olduğu baştan kabul edilmektedir. Böylece onanan altık değişkeler:

Barbari, Barbâri; Celaront, Celârônt; Cesaro, Cesârô; Camestrop, Camêstrôp.

2.2 Sağlamlık?

Bu son eklemeye kazanılan simetri değerlidir, çünkü bunun sayesinde, Aristoteles'in tanımlamış olduğu ama etkin olarak Leibniz tarafından kullanılmış olan *conversio* işlemiyle ilk üç şeklin kipleri, *birbirine dönüştürülebilirlik üçlülere* olarak gruplanabilmektedir. Bu işlemin özü, Aristoteles'in esas olarak *Baroco* ve *Bocardo*'yu *Barbara*'yla "tamamlamak" (yani ona indirgemek) için başvurmak zorunda kaldığı, *reductio ad absurdum* olarak bilinen kanıtlama yönteminin yönsüzce, yani üç şeklin herhangi birinden öteki ikisine olacak tarzda uygulanmasıdır. Şimdi *reductio*'nun tasımlık kullanımının mantığı şu eşdeğerlikte özetlenebilir:

$\phi, \psi \vdash \chi$ eğer ve ancak $\phi, \neg\chi \vdash \neg\psi$ ise.

Birinci şeklin herhangi bir kipinde (örn. *Celarent*), küçük öncülün çelişigi sonucun çelişigiyle değiştirilirse ikinci şekilden bir kip (*Festino*) elde edilir; yine birinci şekilde, büyük öncülün çelişigiyle sonucun çelişigi değiştirilirse, bu kez, üçüncü şekilden bir kip (*Disamis*) elde edilir. Ters işlemlerle ikinci ve üçüncü şekillerden birinciye dönülebilir veya –öncül sırasını değiştirme işlemi de uygulanarak– ikinci ile üçüncü arasında doğrudan dönüştürmeler yapılabilir. Böylece, *üç şekilden yalnızca birindeki kiplerden, conversio* yöntemi kullanılarak geri kalan bütün kipler üretilebilmektedir.

İşin ilginç tarafı, bu tasımlık yöntem, Lachelier'nin, kendi yükleme semantiğine dayanarak, yani *tasım kuramından bağımsız olarak* elde ettiği kip değişkelerinin *hepsini ve yalnızca onları* üretebilmektedir. Daha açıkça söylersek, toplayıcı ve tekilli değişkelerden hiçbirinden *conversio* yöntemiyle yükleme semantiğinin izin vermediği bir değişke üretilmemekte, ama öteki taraftan, bu değişkelerin sadece bir şekildeki –örneğin sadece birinci şekildeki– örneklerinden geri kalanların hepsi aynı yöntemle üretilmektedir. Bu gözleme *Değişkeler* adını verelim ve ilgili üçlülere³⁷ (her satırda I.-II.-III. şekil sırasına göre) şöyle listeleyim:

Barbârâ—Barôcô—Bôcârdo.

Barbârâ—Camêstrês—Fêlâpton.

Celârênt—Festîno—Disâmis.

Celârênt—Cesârê—Dârâpti.

Darîî—Camêstrês—Fêrîson.

Ferîô—Cesârê—Dâtîsi.

Barbârî—Camêstrôp—Fêlâpton.

Celârônt—Cesârô—Dârâpti.

Değişkeler gözlemi bize neyi gösteriyor olabilir veya onu ne için kullanabiliriz? Lachelier bu gözlemi, tasım şekillerinin temel işlevleriyle ilgili tartışmalı bir iddiasını³⁸ en azından güçlendirmek için kullanmaya çalışsa da, bugünün mantıkçıları, bu gözlemde bir sağlamlık (*soundness*) tanıtlamasının çok silik bir taslağını seçebilecektir. Bu noktayı ayrıntıya girmeden, çok kısaca betimleyerek tartışmamı sonlandırıyorum.

Aristoteles'in tasım mantığına modern yaklaşımlardan en öne çıkan seçeneği³⁹ izleyerek, Lachelier'nin 42 kipli tasım kuramını bir *doğal dedüksiyon sistemi* olarak kurgulayabiliriz. Bu sistemin temel çıkarım kuralları (*inference rules*) şunlar olsun: (i) birinci şekildeki ana (yani altık olmayan) değişkeler; (ii) çelişki çıkarımları ve son olarak (iii) dört altıklama çıkarımı. Tek kanıtlama yöntemi de *conversio* olsun, yani sistemde doğrudan veya *ecthesis*'li kanıtlama bulunmasın, dolayısıyla da çelişki ve altıklama dışında hiçbir dolaysız çıkarım kuralına ihtiyaç duyulmasın. Böyle bir sistemde, örneğin *Dârâpti* gibi bir kip, *Celârênt*, *ê* altıklaması ve *â-ô* ile *ê-î* çelişki çıkarımları kullanılarak kanıtlanabilecektir.

Dedüktif bir sistemin taşıyıp taşımadığı sorgulanması gereken iki temel özellik *tamlık* (*completeness*) ve *sağlamlıktır* (*soundness*). Taslağı çizilen bu dedüktif sistem için verilecek bir formel semantikte, sistemde kanıtlanabilen her kipin sonuç önermesi öncüllerinin *mantıki sonucu*

37 Lachelier 1906 yazısında “kip” (*mode*) ifadesini, bazen böyle bir üçlünün tek tek üyelerini bazen de bütün bir üçlüyü belirtmek için kullanır. Elbette ifadenin ikinci kullanımına göre toplam kip sayısı 42 değil 14 olacaktır.

38 İddia, birinci tasım şeklinin her zaman olumlayıcı (*positif*), kalan iki şekilde olumsuzlayıcı/değilleyici (*négatif*) bir işlevi yerine getirdiğidir; Lachelier'nin bu iddia için verdiği argümantasyon, s. 156-57'de görüleceği üzere, ne yazık ki hiç tatmin edici değildir.

39 Corcoran, John, “Aristotle's Natural Deduction System”, *Ancient Logic and Its Modern Interpretations (Proceedings of the Buffalo Symposium on Modernist Interpretations of Ancient Logic, 21 and 22 April, 1972)*, edited by John Corcoran (Dordrecht-Holland: D. Reidel, 1974).

(*logical consequence*) oluyorsa, sistem (o semantiğe nazaran) sağlamdır. Öteki taraftan, semantik kuramdaki her mantıki izleme, dedüktif sistemde temel veya kanıtlanabilir bir çıkarım kalıbına karşılık geliyorsa, sistem (aynı semantiğe nazaran) tamdır. İşte *Değişkeler* gözlemi, Lachelier'nin kiplik noşyonlarını kullanan yükleme semantiğinin, olsa olsa, bu türden çok sınırlı bir dedüksiyon sistemi için, onu sağlam kılacak bir formel semantik olarak yeniden inşa edilebileceğine işaret etmekle kalmaktadır.

Sonuç

Immanuel Kant, 1762 eserinde, “eksik” kiplerin birinci şekle indirgenebildiği ve “mükemmel” kiplerin de tasım kuramı dışındaki bir ilkeyle gerekçelendirilebildiği durumda, birinci şekil dışındaki tasım şekillerinin mantık öğretilisine gereksiz bir karmaşıklık getirdiğini iddia ediyordu. Kant birinci şekilde, akıl yürütmenin, evrensel bir yasadan, bu yasanın koşullananıyla koşullanan gerçek varlıklara doğru uzanan “saf” modelini buluyordu. Jules Lachelier, 1876'da, Kant'ın yalnızca birinci şekle yüklediği bu felsefi değeri, Aristoteles'in öteki iki şekline de yüklemek için, indirgemeci yaklaşımı tamamen reddederek, standart deiktik indirgemenin vazgeçilmez araçları olan dolaysız çıkarımların esasen ilk üç şekilden tasımlar olduklarını göstermeye çalıştı. Dahası, kategorik tasım kuramının aslında tümevarım da dahil her çeşit mantıki işlevi gerekçelendirebildiğini savundu. Bu savunuda, kategorik tasım kuramının dedüktif imkanları, yani kipleri birbirleri cinsinden kanıtlama imkanları gözardı edildi ve anlam çözümlemesi öne çıkarıldı.

1906 çalışmasında ise Lachelier'nin dedüktif olanla semantik olan arasında daha dengeli bir konuma yerleştiği görülmektedir. Deiktik indirgeme yine kabul edilmese de, en azından *conversio*'nun tasım kuramındaki dedüktif üretkenliği bir dereceye kadar onanmaktadır. Ne var ki, elde buna eşlik eden biraz daha inceltilmiş bir semantik kuram da varken, Lachelier “beklenen” adımı atıp tasım kuramıyla yükleme semantiği arasındaki meta-mantıki ilgiyi kurmaya girişmemektedir. Aristoteles'in kendisinde bile tasım kuramının *tamlığı* için verilecek bir kanıtın taslağı bulunurken⁴⁰, Lachelier'nin yazdığı dönemde matematiksel mantığın henüz olgunlaşmamış olması geçerli bir sebep olmasa gerektir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almamıştır.

Kaynaklar

- Arnauld, Antoine & Nicole, Pierre. *La logique ou l'art de penser*. Paris: Gallimard, 1996.
- Belna, Jean-Pierre. *Histoire de la Logique*. Paris: Ellipses, 2014.
- Besler, Arman. “Syllogistic Expansion in the Leibnizian Reduction Scheme”. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 0 (2018): 1-16.
- Corcoran, John. “Aristotle's Natural Deduction System”. *Ancient Logic and Its Modern Interpretations (Proceedings of the Buffalo Symposium on Modernist Interpretations of Ancient Logic, 21 and 22 April, 1972)*. Edited by John Corcoran. Dordrecht-Holland: D. Reidel, 1974.
- Fara, Delia Graff. “Socratizing”. *American Philosophical Quarterly*, vol. 48 (2011): 229-238.

40 Corcoran, “Aristotle's Natural Deduction System”, 112.

- Greenwood, Thomas. "The Logic of Jules Lachelier". *Proceedings of the Aristotelian Society*, vol. 35 (1935): 75-94.
- Kant, Immanuel. *Introduction to Logic – The Mistaken Subtlety of the Four Syllogistic Figures*. Translated by Thomas Kingsmill Abbott. London: Longsman, Green, & Co, 1885.
- _____. *Lectures on Logic*. Translated and edited by J. Michael Young. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- _____. *Critique of Pure Reason*. Translated and edited by Paul Guyer & Allen W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Lachelier, Jules. "Étude sur la Théorie du Syllogisme". *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, 1(1876): 468-487.
- _____. *Du Fondement de l'Induction, suivi de Psychologie et Métaphysique*. Paris: Felix Alcan, 1896.
- _____. "La Proposition et le Syllogisme". *Revue de Métaphysique et de Morale*, 14 (1906): 135-164.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *Logical Papers*. Translated and edited by G. H. R. Parkinson. Oxford: Oxford University Press, 1966.
- _____. *Discours de Métaphysique suivi de Monadologie et autres textes*. Édition de Michel Fichant. Paris: Gallimard, 2004.
- Parsons, Terence. *Articulating Medieval Logic*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Rose, Lynn. "Aristotle's Syllogistic and the Fourth Figure". *Mind*, vol. 74 (1965): 382-389.

